

XX. YÜZYILIN SONU VE XXI. YÜZYILA GİRİŞ VEYA II. BİNYILIN SONU VE III. BİNYILA GİRİŞTE YÖNTEM: TOPLUMSAL VE TARİHİ DEĞİŞMENİN YÖNÜ VEYA DOĞU-BATI ÇATIŞMASINDA DENGESİZLİK VE YAKIN-DOĞU CEPHE MİRASI

Ertan Eğribel

Yeni Dönemde Tarihsel-Toplumsal Değişmenin Yönü ve Yöntem Tartışması

Bu çalışmada XX. yüzyılın ve II. binyılın sonu, XXI. yüzyıl ve III. binyılın başlangıcını toplumsal değişme anlayışımız içinde ele alacağız.¹ XXI. yüzyılın girişindeyiz. XXI. yüzyılı tanımlamak için bir dizi olay öne çıkarılmaktadır. Berlin Duvarının yıkılması, Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi, 11 Eylül ve Körfez Savaşı hem XX. yüzyılın sonu, hem de XXI. yüzyılın başlangıcı olarak görülmektedir. II. binyılın sonu ve III. binyılın başlangıcı dediğimiz de çok şey değişmemektedir. Berlin Duvarının yıkılışından bu yana neredeyse 30 yıl geçti. Ancak ne yüzyılın sonu, ne de başlangıcının temsili konusunda belirsizlikler ortadan kalkmış değil. Temsil yerine yıkım ve tahribattan söz etmek daha uygun. Biz bile kısa sayılabilecek yaşamımızda Güney Amerika'da, Afrika'da, Uzak Doğu'da kendine sosyalist diyen devletlerin kurulduğunu ve geri döndüğünü, Allende'nin hazin öldürülüşünü, birbirine denk

¹ 15 Kasım 2017. Namık Kemal Üniversitesi Sosyoloji Günleri'nde bildiri olarak sunulmuştur.

iki süper güç olarak gösterilen ABD'nin, Sovyetler Birliği'nin günümüzde önemsenmeyen toplumların mücadelesiyle yenildiğini, Futbol yüzünden devletler arasında savaş çıktığını, tarihte ilk defa kendini İslamiyet'le tanımlayan bir devrimin ortaya çıktığını, Güney Afrika'da apartheid (renk ırkçılığı) rejimini, devrimci denen liderlerin Papa'nın elini öptüğünü, Afrika'da açlığı, Batı'da ünlü grupların "yardım konserleri"ni, kabilelerin Batı silahlarıyla, yetmediğinde palaları ve elleriyle birbirlerini kırdıklarını, Sovyetler Birliği Federal Almanya, Yugoslavya devletlerinin yıkıldığını, Balkanlarda, Kafkasya'da, Orta Asya'da, Afrika'da, Orta Doğu'da bir dizi daha önce olmayan yeni devletlerin kurulduğunu, Çavuşesku, Saddam, Kaddafi gibi yeni düzene ayak uyduramayan devlet başkanlarının aşağılanarak (ailesiyle kurşuna dizilerek, kurban bayramında asılıp, başı koparılarak, tecavüz edilerek) vahşice öldürülmelerini, Saraybosna'da dünyanın en uzun şehir kuşatmalarında pazar katliamlarını, Avrupa'nın ortasında Srebrenitsa da kitlesel Müslüman kıyımını, AB'nin genişlemesini, Körfez Savaşı'nı, 11 Eylül'ü, Bush'un "ya bizdensiniz, ya onlardan" diyerek "Haçlı Seferleri"ni başlattığını söylediğini, Arap Baharı denen garabeti, Irak ve Suriye'de kitlesel zorunlu göçleri, tarihi şehirlerin yıkıldığını, insanların boğazlarının tavuk gibi kesildiğini gördük. Dünyada ve Türkiye'de kaç tane darbe gördüğümüzü saymıyoruz bile. Bunlara başkalarını eklemek, uzatmak mümkün. ABD başkanı Trump oldu! Şaşırdık mı, şaşırmadık.² Bunlardan sadece birini görmek bile insanlık için ürkütücü, sarsıcı. Bunları gördüğümüz için şanslı saymıyoruz kendimizi. Seçimimiz ve tutumumuz nedeniyle acınacak, utanacak bir yaşamımız da yoktu.

XX. yüzyılın sonu, XXI yüzyılın başlangıcı olarak Berlin Duvarı'nın yıkılması, Sovyetlerin tasfiyesi, 11 Eylül ve Körfez Savaşı gibi olaylar günümüz çerçevesini kavramak için değil, bazı şeyleri unut(tur)mak ve aynı zamanda bir yönelişi doğrulamak/sabitlemek için önemsenmektedir. Türkiye de kendi yeri ve rolünü tanımlama çabası içinde dünyada yaşanan son gelişmeleri kendi tarihi ve özellikleri açısından değerlendirmektedir. Bu daha çok dünyada yaşanan belirsizlikler, karamsarlık ve umutsuzluklar içinde bir nirengi noktası bulma veya kendini savunma kaygısı içinde yapılmaktadır. Girişinde bulunduğumuz XXI. yüzyılın en önemli özelliği verili dünya egemenlik düzeninin kendini tarihten, toplumdan, gerçeklikten koparma ve tartışması

² Sovyetler Birliği'nin tasfiyesi ve sonrasında soytarı Yeltsin'i görmüştük. Trump daha bilinçli. Kapitalizmin basit, yüzeysel mantığını biliyor. "Ya soy ya da al-sat." Trump soytarı soyguncu ve pazarlamacı basitliğinde. Yeltsin ise tam tersine (kendi kendine soyan ve satan müflis tüccar gibi) Kızıldordu'nun silahlarını ve devlet fabrikalarını özelleştirerek işe başladığı için soytarının şaşkıını.

bir konum ve mutlaklık elde etme çabasıdır. Bu yönde belli bir güç ve etkinlik kazandığı da doğrudur. Verili düzenin tarihi, toplumsal koşullardan kopması, marjinalleşmesi, toplum ilişkileri ve örgütlenmesi içinde düzen ile ortaklık veya düzeni etkileme çabasını boşa çıkarmaktadır. ABD eksenli dünya düzeni kendini mutlaklaştırırken insanlığın uygarlık birikimini, Doğu ve Batı kimliklerini çözmekte ve tahrip etmektedir. Tarihsel-toplumsal gerçeğin belirsizleşmesi, parçalanması, güvensizlik, bütünsel kuramların inkarı, bireycilik, kendiliğindenci-teslimiyet, bölünme, umutsuzluk, kaygı, korku, şimdinin öne çıkması bunun gündelik yaşamda görüntüleridir.

Bu saptamalar günümüzü kavramaya izin verse bile mevcut durumu aşma, etkilemeye yönelik bir çaba ve dünya görüşünü taşıyor. Bu açıklamayı da aşip yeni bir değerlendirme yapmak, mevcut sorun ve imkanları ortaya koymak gerekiyor. Dünyanın bir kriz içinde olduğu açık. Bu, siyasetten iktisada, toplumsallaşmadan kimliğe tarihten gündelik yaşama bütünsel, çok yönlü ve tahrip edici bir kriz. Bütünsel bakış açısı ve disiplinlerarasılık bizim bir seçimiz veya takıntımız değil, zorunlu bir sonuç. Bu nedenle tartışmaları yöntem tartışması biçiminde yürütmek gerekiyor. Kriz var. Yöntem (bakış açısı) krizi de var. Ancak bu krizden Batı ile Batı-dışı toplumların aynı biçimde etkilenmediği de açık. Sorunların esas yükünü çeken ve bu yönde bir arayış ve çaba içinde olması gereken Doğu toplumlarıdır. Ancak Doğu toplumları son iki yüzyıldır yaşanan gelişmeler içinde kendi kimliklerini ifade etmekte zorlandığı gibi Batı'nın başlattığı yeni ilişkilere katılarak kimlikleri üzerinde büyük bir tahribat yaşadılar. Batı toplumlarından, toplumsal sınıflardan yeni bir girişim, sıçrama bekleyemeyiz. Sovyetler Birliği'nin tasfiyesinin bütün Batı'da sosyalizmin sonu olarak benimsenmesi, komünist partilerin hızla ortadan kalkması unutulmamalıdır. Buradan anti-komünizm haklı çıktı, Batı liberalizmi, kapitalizm kazandı gibi sonuçlar çıkarmak da doğru değil.

Evrensel sosyalizm-komünizm ideali Sovyetler Birliği ve Çin başta olmak üzere devrim sonrası devlet olduklarında sosyalizm uygulamaları nedeniyle savunulamaz hale gelmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında sosyalizm dünya görüşü olarak ağırlığını kaybederken, devletlerarası bir sistem olarak verili dünya düzeninin bir parçası haline geldi. Bu onun sonunu da getirdi. Buna karşılık sosyalizmin dünya görüşü olarak yola çıkış gerekçeleri olan soygun, sömürü, yoksulluk, eşitlik, özgürlük, sömürsüz dünya özlemi gibi sorunlar önemsizleşmedi. Sosyalizmin çöküşüne alkış tutanlar, sosyalizmden kurtuldukları için mutlular, ama sorunların çözüldüğünü iddia etmedikleri gibi sorunların çözümünü de bildiklerini iddia etmiyorlar. Kapitalizmin aşılmağına güven ve vahşiliğine, zorbalığına gösterdikleri hoşgörüyle düzeni mutlaklaştırıp yeni tartışma ve arayışları da mahkum ediyorlar. Eleş-

tirilen sosyalizmin Batı sosyalizmi olduğu ve sosyalizm uygulamalarına en çok eleştirinin Doğu sosyalistlerden geldiği de unutulmamalıdır. Mao'nun (kendi yanlışlarıyla) yönelttiği eleştiri gibi. Batı dünya egemenlik düzeni sorunları, krizleri aşmak yerine, toplumu ve uygarlığı tahrip ederek daha çok derinleştirmiştir. Batı'da ne toplum, ne de toplum sınıfları yeni bir girişime, arayışa öncülük, sözcülük yapamayacağını son iki yüzyılın kanlı deneyimleriyle gösterdiler. Bu yönde girişimler, toplum içinde sınıflar savaşıyla, toplumlar arasında oluşturulan karşıt bloklarla iki dünya savaşına neden olup yüz milyonlarca insanın yaşamını yitirmesine, yıkımlara yol açtı. Bu nedenle günümüzde siyasete, bütünsel dünya görüşlerine, toplumsal ilişki ve örgütlenmelere, toplumsal güçlere güven kayboldu.

Çalışmamızda yine aynı yere ve sonuca bir başka yoldan geldik. Önce bugünden yola çıkıp XIX. yüzyılı, sonra XIX yüzyıldan çıkıp bugüne eleştiriler getirdik. Mevcut ilişki ve koşulları kavrayan bir açıklamamız var, koşullardan nasıl çıkacağımız konusunda açıklama yok. Karamsarlığa kapılmamak gerekir. Bu açmazdan çıkmanın en doğru yolu bakış açımızı değiştirmektir. Koşulları hem kavrayan, hem de çıkış yolunu (dayanacağımız güç ve ilişkileri) tanımlayan bir açıklama ile başlamak yeni bir başlangıcı oluşturabilir. Baştan başlayalım. -XXI. yüzyılın girişindeyiz. XX. yüzyıl son buldu. Ama günümüzü tanımlamada eleştirel biçimde varlığını sürdürüyor. Verili koşulları ve çerçeveyi yüz veya yüzer yıllık değişim içinde, bugünden geçmişe, geçmişten bugüne eleştiriyle anlamaya çalışıyoruz. Önce bu çerçeveyi değiştirmek gerekiyor. XIX. yüzyılı, XX. yüzyılla birleştirdiğimizde ve kopuştan söz ettiğimizde de aynı sonuca ve çerçeveye, Batı dünya egemenlik düzeni döngüsüne varıyoruz. Belki de açmaz, paradoks burası. Bize hep aynı başlangıçtan sona, sondan başlangıca götürüp kısır döngüden çıkmamamızı sağlıyor. Aşama, sıçrama yok. Bilim kurgu sinemasında da ve edebiyatında da aynı yöntem uygulanmaktadır. Aynı anda birden fazla ve birbirine karşıt farklı başlangıç-son veya gerçek döngüsü olması gerçek ve tarih üzerinde kuşku yaratıyor. Şimdinin sürekli hale gelmesi, belirsizlik, gerçeğin kaybolması, korku, umutsuzluk, teslimiyet, kendiliğindenlik bönlük, bıkkınlık bu döngüden kaynaklanıyor. Bu kaygan zeminde toplumsal güçler, toplumlar, toplumsal sınıflar, uluslararası güçler, uygarlıklar arası ilişkiler ve denge önemsizleşiyor. Tarihi-toplumsal güçler, temsili kurumlar değerini, statükolarını, kimliklerini kaybediyor. Krizler yeni bir çıkışın, sıçramanın dayanağı yerine, açmazın dayanağına dönüşüyor. Mevcut düzen artık krizleri kendi için bir tehdit olarak görmüyor. Sürekli olarak yenilgiye uğramış, ağırlıklarını kaybetmiş, umutsuz, bıkkın toplumsal güçler var. Değişerek, dönüşerek ama çözülerek, kendini tahrip ederek aynı yere dönme Batı dünya egemenliği ve üstünlüğünün mutlak ve tartışmasız bir başlangıç-son döngüsü oluşturma-

sındandır. Modernleşmenin, tarihin, kimlik ve toplumun baskı ve sınırlılıklarından kişisel düzeyde birey övgüsü, bireyselleşme ve anti kimlik savunusuyla kaçmak istense bile değişmeyen tek özellik Batı dünya egemenliği ve üstünlüğüdür. Batı içi çekişme ve çatışmalar, bunun sağladığı toplumsal ve tarihsel değişim, dönüşüm sona erdiğinde sürekli şimdinin öne çıkması Batı egemenlik düzenin mutlaklaşmasından kaynaklanıyor. Tarihin ve geleceğin kaybolması gündelik yaşamımızda sadece döngülerden, rutinlerden, şimdiden söz etmemize neden oluyor. Krizler ve uyum bu mutlak denge içindeki kısır döngüden ileriye gitmiyor. Yeni bir sıçramaya, aşamaya izin vermiyor. O zaman yapılması gereken sorunun kaynağına gitmek, kaynağı açıklamak ve bu yolla dayanacağımız güç ve imkanları ortaya koymaktır.

100 yıllık değişim içinde toplumsal güçleri ve tarihin değişim dinamiğini anlamak yerine, daha uzun 1000 yıllık süreç içinde temel değişimin yönünü ve güçlerini saptamak bir diğer yol gözüküyor. Bu yönde bir kuram da var. Anneles Okulu mensupları bu kuram aracılığı ile tarihsel, toplumsal değişimin genel eğilimlerini kavrama çabasındalar. Bu kuram marxizme karşı geliştirildiği için ilgi görmüş, akademik çerçeve içinde yer bulmuştur. Kuram 1000 yıllık dönem içinde eldeki verileri değerlendirdiği, ölçtüğü için kısa dönemli açıklamalara göre tarihsel değişimi ve temel eğilimi bir yönüyle daha iyi anlamamıza izin veriyor. Ancak kuramı gündeme getirenlerin tasası Marxisme karşı Batı'nın sürekli bir gelişme içinde üstünlüğü temellendirmek. Sadece bununla sınırlı değil elbet. Esas tasası ve Marxisme karşıtlığı son bin yıllık dönem içinde Orta Çağ'ın karanlığının bile kendi içinde yeni gelişmelerin veya Batı üstünlüğünün ve gücünün temelini oluşturduğu görüşüne izin veriyor. "Orta Çağ'ın aydınlığı" gibi kitapların, kavramların, hayranlığın ortaya çıkması boşuna değil. Bu değirmene ünlü romancılar da su taşıdılar.³ Bu görüş Batı kimliğini oluşturan Orta Çağ dini dünya görüşünü, Hristiyanlığı da kapsayan ve Haçlı seferleriyle Doğu karşı mücadele ve savaşı da Batı kimliğinin bir parçası haline getiriyor. XIX. yüzyıl Batı düzeni ve iktisada dayalı dünya görüşünü de reddetmeden bunu yaptığı için özel bir ilgi görüyor. Sonuçta XIX. yüzyıl sonrasında Doğu'yu da kapsayan dünya egemenliği anlayışından vazgeçmeden Batı tarihinin geçmiş birikimine, deneyimlerine de sahip çıkıyor. Yine 1000 yıllık dönem içinde sosyalizm ağırlıklı bir görüş ve tutum olmaktan da çıkıyor, tarihte kısa bir parantez haline geliyor. Burada da kaygı Batı dünya egemenliğini çeşitli çağları da kapsayacak bir gelişme içinde doğrulamak. Amerika'nın keşfi ve Akdeniz-Okyanus ilişkileri içinde

³ Batı'nın Doğu karşısında yenilgi ve açmaz içinde olduğu "karanlık dönem" olarak adlandırılan Orta Çağ da böylece Batı tarihinin ve kimliğinin bir parçası haline getiriliyor.

ABD'ye özel bir konum ve rol vermektir. Bu açıklama da bizi yine sözünü ettiğimiz başlangıca ve kısır döngüye götürüyor. Günümüz Batı egemenliğini doğrulamak için 100-200 yıl yerine, 1000 yıl geriye gitmeye de gerek yok. 1000. yıllık dönemden söz edilse de temel varsayım değişmiyor. Batı dünya egemenliği bütün tarihe genelleştirildiğinde, bir kader gibi tarihin/insanlığın genel eğilimini ve sürekliliğini oluşturduğunda, topluma, toplum güçlerine dayalı yeni bir çıkış da mümkün değil. Tarihi birikim, deneyler günümüz sorunlarını anlamada ve aşmada yararlı olmuyor.

İlk Sonuç: XX. Yüzyılın ve III. Binyılın Sonu- XXI. Yüzyıla ve III. Binyıla Giriş ve Türkiye'nin Yeri

Günümüz dünya egemenliğini doğrulamak için gündeme getirilen (bugünden geçmişe bir bakışla oluşturulan) 1000 yıllık devrevi tarih görüşü kolaylıkla eleştirebilir. En başta dünya tarihi gelişiminde Doğu'yu dışlıyor, tarihin figüranı haline getiriyor. Türk toplum tarihinden, birikiminden faydalanmaya da izin vermiyor. Ancak ilk binyıl ve ikinci binyıllık tarihe baktığımızda Türklerin hem kendi tarihi içinde, hem de dünya tarihinde temel değişiklik ve aşamalar söz konusudur. Orta Asya Türklüğü tarihinin ilk binyılda göçebe-yerleşik toplumlar arasındaki ilişkilerde, ikinci binyılda da Anadolu Türklüğünün Doğu-Batı ilişkilerinde, dünya tarihin temel çatışması içinde belli bir yer ve rol üstlenmiştir. Dünya tarihine katkıları olmuştur. Son 1000 yıl Anadolu Türk tarihi, Orta Asya Türk ve tarihinden ayrılan yönleriyle, günümüz dünyasını ve olaylarını etkilemeye devam ediyor. Batı merkezli 1000 yıllık döngüsel tarih görüşünden vazgeçsek bile dünya tarihinden vazgeçmemizin bize bir yararı yoktur. Dünya tarihi birikimini de Türk toplum tarihinden bağımsız olarak anlamaya mümkün değildir. Son bin yıllık dönemi ve Anadolu Türklüğü ve kimliğini dünya tarihinin genel değişmesine bağlamak ve bu değişimdeki katkılarımızı, değişimin yönünü bir başka biçimde tanımlamak daha geçerli bir yoldur. Böylece 1000 yıllık tarihi değişimi Batı gelişmesine dayalı kronolojik bir ayırım ve sıralama haline de getirmemiş oluruz. İster 100, ister 1000 yıllık devre içinde alınsın, esas mesele dünya tarihinin gelişmesi ve bütünlüğü içinde ortaya çıkan temel çatışmayı, değişimi, engel ve sorunları tanımak ve bunlar üzerinde etkili olmaktır. Toplumsal değişme ve aşamanın yolu budur. Bizim tartışmamız da amacı taşımaktadır. XXI. yüzyıl Osmanlı'nın olmadığı ilk yüzyıldır. Ancak Batı saldırganlığı karşısında Osmanlı'nın Doğu savunuculuğu, koruyuculuğu siyasetinin gereği ortadan kalkmamıştır. Bu durum Osmanlı mirasını canlı tutmakta, Türkiye'ye belli bir sorumluluk yüklemektedir.

Anadolu Türklüğü ve bu kimliğinin siyasi ifadesi olan Osmanlı II. Bin-

yılın temel aktörlerinden biridir. XXI. yüzyıl Osmanlı'nın olmadığı ilk yüzyıldır. Ancak Osmanlı siyasi/devlet olarak tasfiye edilse bile Osmanlı Yakın Doğu cephe mirası önemini ve canlılığını korumaktadır. Yeni Türkiye devleti dışında bu mirası sahiplenecek yeni bir güç de ortaya çıkmamıştır. ABD eksenli Batı dünya egemenliğinin amacı Anadolu Türklüğü ve İslamiyet'i kendi içinde uyumlu-uyumsuz bir biçimde entegre etmek değil dışlamaktır. Sovyetlerin tasfiyesi ve İran devrimi ile Türkiye ile uyumsuz bir yapının ortaya çıkması bunun ilk başlangıcıdır. Günümüzde Batı'da ortaya çıkan modernleşme eleştirisi, "kaos coğrafyası" olarak "genişletilmiş Orta Doğu projesi" bu yönde bir uygulamayı belirtmektedir. XX. yüzyılı başlatan iki temel değişme Sovyetler Birliği ve yeni Türkiye'nin kuruluşudur. Türkiye XX. yüzyılın ikinci yarısında da ABD-Sovyetler Birliği çatışması içinde Batı içinde kendisine bir dayanak bulmuştu. Ancak Sovyetler Birliğinin tasfiyesi ve İran İslam devrimi sonrası Batı ile ilişkili olarak devlet-toplum düzeyinde kendi yerini ve rolünü tanımlamada sıkıntıya düşmüştür. Yeni dönemde kendisinin tasfiyesine yönelik ABD'nin girişimine ortak olması mümkün değildir. Bu nedenle yeni sorunlar ve çatışmalar içinde yerini, rolünü tanımlamada bocalasa bile kendi kimliğini bağımsız olarak ifade etme imkanları da ortaya çıkmıştır. Bu yeni yüzyılın veya bin yılın da başlangıcı olabilecek bir potansiyel taşımaktadır. Türkiye'nin sorunlarını kendi kendini savunarak veya içe kapanarak (kendisiyle çatışarak) aşması mümkün değildir. Dünya tarihi ile bütünleşerek, yeni bir dünya siyasetinin savunucu olarak dünya tarihi içinde kendi kimliğini yeniden tanımlayacaktır.